

"וצ"ע מה קשה לו בזה"

כמות השמן בהדלקת נר חנוכה בערב שבת • מוגש ע"י הרה"ת ר' יוסף ישעי' שי' ברוין, משפיע במתיבתא בסידני, אוסטרליה

א וואָרט פון רביץ

דיוקים בדברי והנהגות כ"ק אדמו"ר שליט"א

ר' מאיר כתוב כתנות אור באלף³, כמו כן דברי כ"ק אד"ש אמיתיים ומאירים כנתינתם מסיני, וכל העדר הבנה – מקורה בקוצר המשיג ועומק המושג. אולם, למרות הידיעה "בוודאות גמורה שהדברים שנאמרו ע"י רבותינו נשיאנו שהם סמוכים איש מפי איש עד משה רבינו הם אמיתיים בתכלית, ואשר רבותינו נשיאנו בטח הבינו את הדברים", עם כל זה "צ"ל ההשתדלות שהדברים יהיו מושגים ומובנים גם בשכלו"⁴.

ובנדו"ד, בכדי להבין כ"ז, עלינו להתחקות אחר מקור ושורש הענין, וכדלקמן. דהנה, איתא בגמ' (שבת כא, ב) "מצותה משתשקע החמה עד שתכלה רגל מן השוק". והנה בפרוש "משתשקע החמה" נחלקו ראשונים, דלכמה שיטות⁵ זמנה בסוף שקיעה, והיינו צאת הכוכבים⁶, וכן **נפסק הדין** בטושי"ע או"ח סתרע"ב (סי"א) ובנו"כ. אמנם⁷, כמה אחרונים⁸ כתבו שזמנה בתחילת השקיעה, בשעה שהשמש שוקעת ונעלמת מהאופק, והעמיסו כן בדעת הראשונים⁹ (והגאונים¹⁰).

ובאשר לזמן זה "שתכלה רגל מן השוק" – כתבו הראשונים¹¹ שהוא חצי שעה לאחר מכן (או יותר¹²), וכן **נפסק**

שאלה: באגרות קודש כ"ק אדמו"ר שליט"א ח"יב ע"י ג מתייחס כ"ק אד"ש להערותיו של "הו"ח אי"א נו"י וכו' מו"ה אלתר משה שי' [ראגינסקי]" בלוח כולל חב"ד. בין השאר, כתב הרב: "בעש"ק חנוכה צ"ל שמן שידלוק לכה"פ חצי שעה אחר שקיעה" – כ"כ בלוח¹. וצ"ע מה קשה לו בזה".

ולדידי קשיא טובא, דהרי קיימא לן שבערב שבת חנוכה צריך להיות שמן בכדי שידלקו הנרות עד חצי שעה אחר **צאת הכוכבים**, כמפורש בפוסקים². וביותר תמוה לשונו הקדוש של כ"ק אד"ש: "וצ"ע מה קשה לו בזה", כי גם אם נתרץ באיזשהו אופן שגם בשמן כדי חצי שעה אחר שקיעה"ח סגי, ודלא כמ"ש הפוסקים – עדיין צריך ביאור משה"כ כ"ק אד"ש **בפשיטות** ש"צ"ע מה קשה", כאילו דבר פשוט הוא. ומצוה ליישב.

חצי שעה אחר שקיעה – בהתאם לדעה שזמן ההדלקה בשקיעת החמה

תשובה: א. הנה^{2*}, פשוט וברור הדבר, שכשם שבתורתו של

ואילך. הזמנים בהלכה ח"ב ע' תקנו ואילך.
 (6) כ"ה במג"א או"ח סתרע"ב סק"א בדברי השו"ע. ומפורש כן בדברי הראשונים – ראה בהנסמך בספרים שבהערה 5. וראה גם בסי' בני בינה (שבס"ח חשמונאי ובניו) סימן ב. ואכ"מ. [אלא, שכמה ראשונים ס"ל דסוף שקיעה היינו ג' רבעי מיל לפני צאה"כ, עיי"ש].
 (7) שיטה נוספת – דעת היראים (השלם – סוסי"י רעד) להדליק ג' רבעי מיל לפני שקיעה"ח, ובהתאם לשיטתו בזמן בין השמשות, ואכ"מ, כיון שבלא"ה דעת יחיד היא, ולא נתקבלה להלכה.
 (8) ביאור הגר"א לאו"ח ספ"א. פרי"ח סתרע"ב ס"א. ועוד – נסמנו בס' שבהערה 5.
 (9) במשנ"ב (סתרע"ב בבה"ל ד"ה ולא מקדימים) מצדד כן בלשון הרמב"ם. אבל ראה בישראל והזמנים ע' רצג בשה"י (וש"י) הוכחות שונות שאין כן דעת הרמב"ם (חלקם הובאו לקמן הערה 15). ובסי' הזמנים בהלכה (שבהערה 5) מעמיס כן בדעת מהר"ם מרוטנברג, מהר"ל ועוד (וכולם ס"ל – לכאורה – כשיטת הגאונים בנוגע לבין השמשות), עיי"ש.
 (10) כיון דס"ל שזמן ביה"ש מתחיל בשקיעת החמה מתחת לאופק – ערה"ש או"ח סתרע"ב ס"ד, ועוד. ובפרטיות, שבאוצר הגאונים (שבת חלק התשובות סי' סד) הובאה תשובת רב האי גאון שתרמודאי מתאחרין "עד שחשכה", ומכיון שסוף הזמן עם חשיכה, בעי"כ שתחלתו בשקיעת החמה – הזמנים בהלכה שבהערה 5.
 (11) רי"ף שבת שם. רמב"ם הלכות חנוכה פ"ד

חצי שעה (ועד"ז חמשים מינוט) הוא "לשעורא", וא"צ שידלוק **במועל** חצי שעה לאחר צאה"כ – אין הכרח לזה, וסגי בנתינת שמן כדי חמשים מינוט, אף שדולק זמן רב לפני שקיעה"ח, כל שדולק עד צאה"כ. ועצ"ע.
 – ע"ד סמכות לוח כולל חב"ד, יש להעיר מאג"ק חט"ו ע"י כה"ש ש"עברתי עליו", וראה גם אג"ק ח"יב ע"י א (ובשה"ג) ע"ד שינויים והגהות שנעשו ע"י כ"ק אד"ש בלוח הנ"ל. ולהעיר גם משיחות קודש תשנ"ב ח"א ע' 21.
 (2) ראה בפרטיות בנו"כ השו"ע או"ח סתרע"ט. ועד כדי כך, שבכ"מ (חיי אדם כלל קנד סל"ה. קצור שו"ע סי' קלט ס"ז) מבואר, דאל"כ הי"ז חשש ברכה לבטלה. ומשו"ה, באין בו כדי חצי שעה לאחר צאה"כ ידליק ואל יבדל (משנ"ב סתרע"ב ס"ב בבה"ל ד"ה כזה, בשם הפמ"ג). ועכ"פ צ"ל באי מהנרות שמן כשיעור הנ"ל (משנ"ב שם סק"ב. כה"ח שם).
 *2 עיקרי הדברים נתפרסמו כבר ע"י כתב השורות בהתקשרות גליון רסג. ולא נצרכה אלא להעדה, בשביל דבר שנתחדש בה מאז.
 (3) וראה בהנסמך בגליונו לחודש אלול אשתקד (ע' 23 הערה 8).
 (4) התוועדות תשד"מ ח"ג ע' 2055. – הציטוט המלא נתפרסם כבר במסגרת שבגליונו לחודש אייר אשתקד (ע' 27).
 (5) ר"ת בספר הישר (סי' קפא). תוד"ה נפסל – מנחות כ, ב. **ועוד** – נסמנו באנציקלופדיא תלמודית ערך חנוכה ע' שו. ישראל והזמנים ח"א עמי רצו

(1) בלוח כולל חב"ד שלפנינו (לוח כולל חב"ד דשנים ההם אינו תח"י כעת) הוא בשינוי. ושם, שצ"ל שמן שידלוק **חמשים מינוט** אחר שקיעה"ח. ואולי הוא "משה אחרונה", בהתאם למנהגו (בימות החול) ש"מידיקים שידלקו הנרות חמשים מינוט לכל הפחות" (נתפרסם לראשונה בהיום יוסף קה"ת, תשי"ג ואילך) כ"ה כסלו, ושוב בקונטרס ברוך שעשה נסים (קה"ת, תשי"א). אלא, שבימות החול מפורש רק "חמשים מינוט" ולא "חמשים מינוט **אחר שקיעה"ח**". ואולי י"ל, ששינוי זה נעשה בהתאם לביאורו של כ"ק אד"ש (אג"ק ח"י ע' נגג) בטעם מנהג הנ"ל שהוא כדי שיהי' בו שיעור חצי שעה לאחר צאה"כ (וכדלקמן בפנים. וראה לקמן הערה *31). ועפ"ז אפ"ל, דבע"ש (לא סגי בשיעור חמשים מינוט לחוד, כ"א) צריך שיהי' בו כדי "חמשים מינוט **אחר שקיעה"ח**", בכדי שספיק עד חצי שעה אחר צאה"כ (ע"פ אופן החשבון ד"חמשים מינוט" שנתבאר לקמן בפנים (בגליון הבא בעז"ה)). [ואף שבשעתו לא נתפרסם מכתב הנ"ל (נתפרסם לראשונה בשעת הדפסת אג"ק ח"י בשנת תשמ"ט, ושוב בשנת תשנ"ב בהוספת לקו"ש ח"ל ע' 306) – מ"מ, ממקומו הוא מוכרע, שהרי גם בהערות למנהגי בית הרב (שבקונטרס ברוך שעשה נסים ח"י) (ולאח"י בהוספת לשו"ע אדה"ז ח"ד ע' עד [תשכז], ובספר המנהגים – חב"ד) מצוין כ"ק אד"ש ליפמ"ג סתרע"ב אי"א סק"ג, שמשם עלה ביאור הנ"ל (וכפי שנתפרט במכתב הנ"ל). וכפי שית' לקמן בהערות שבגליון הבא בעז"ה].
 אמנם, להתבאר לקמן (בגליון הבא בעז"ה) בדעת הפוסקים, שבזמננו שמדליקין בפנים, שיעור

בשו"ע (שם ס"ב).

הגאונים שכל דיני שקיעה שאמרו הם בתחילת השקיעה¹⁴. ומעתה, כיון שב"סדר הכנסת שבת" שבסדר אדה"י הכריע להלכה כדעת הגאונים, ממילא לדין ודאי צריך להדליק בתחילת שקיעה. ואתי שפיר משי"כ בלוח הני"ל "חצי שעה אחר שקיעת החמה" בפטו"ט¹⁵.

ואף שמנהגו שידלקו הנרות חמשים מינוט גם בחול (היום יום כ"ה כסלו), והוא לחוש להדיעה שזמנה בצאת הכוכבים (ראה אג"ק ח"י ע' קנג)¹⁶ – הרי כ"ז לחומרא וליתר שאת, אבל מעיקרא דינא סגי בחצי שעה אחר שקיעת החמה. ובלוח נקט כפי שהוא מצד עיקר הדין, ולא נחית לחומרא זו ע"פ מנהג תב"ד¹⁷.

וראי לדבר, שב"סדר הכנסת שבת" הני"ל בהמשך להפס"ד

ומבואר שם בגמרא ללישנא קמא, שאם לא הדליק משתקע החמה מדליק עד שתכלה רגל מן השוק, וללישנא בתרא – היינו "לשיעורא" שצריך לתת בו שמן כשיעור שיהא דולק עד שתכלה רגל מן השוק. ולהלכה נפסק שלכתחילה יש לחוש לבי' הלשונית, להדליק קודם שתכלה רגל מן השוק, וגם ליתן בו שמן כשיעור (שו"ע סתרי"ב ס"ב)¹⁸.

ומעתה, נתנה ראש ונשובה למכתב דנן, והנה מריש הוה אמינא דמכתב זה הוא בהתאם להשיטות שמדליקים בשקיעת החמה, וסתם **לדינא** כשיטה זו. ואה"י דגם בחול סגי בשיעור חצי שעה אחר שקיעת החמה. ומנא אמינא לה, דהנה שיטה זו להדליק בשעת שקיעת החמה, תחילת שקיעה, יסודה בשיטת

מסובבת ממחלוקת (במצאיות) אחרת בנוגע לזמן צאה"כ, דבר התלוי בפי' **סוגיית הגמ'** בהני"ל. [ואף ג"ז י"ל שאינה מחלוקת במציאות, דלכו"ע ישנם בי' זמנים (ואופנים) בצאה"כ, וחלקו איהו מהם נוגע להלכה (דגם להגאונים – לאחר די' מיל הי"ז צאת **כל** הכוכבים, וגם לרי"ת – יצאו ג' כוכבים בשיעור ג' רבעי מיל (ועי"פ הרבה לפני די' מילין), אלא שאין אנו בקיאים לדעת שהם בינונים ואכי"מ]; משאי"כ בנדו"ד, הרי אין שום הכרח מהנמי שזמן זה הוא "חצי שעה", ואי"ז כ"א שיעור **שבמצאיות** שנקטו הראשונים, בהתאם למה שראו במוחש בזמן שכלה רגל מן השוק (וראה בהזמנים בהלכה שבהערה 12). ומעתה, מסתבר שה"ז זמן אחד לכו"ע. וק"ל.

וראיתי מובא בשם הגרי"ז מבריסק (בסי' מעתיקי שמועה ע' ט. קונטרס המועדים ע' לח) שמש"א "עד שתכלה רגל מן השוק" – לסימנא בעלמא נקטו כן, ועיקר הכוונה – חצי שעה (והוא דלא כהסבורים שזמן זה משתנה בכל מקום לפי ענינו). ועפ"ז, לכאורה מסתבר לומר שהוא חצי שעה לכל השיטות בזמן ההדלקה. אמנם (נוסף לזה שסברא הני"ל שנדחתה ע"י הגרי"ז מבריסק הובאה בדברי הראשונים כמלאכה, כדלעיל הערה 12 (ושם הובא כן בשם הגרי"ז מבריסק עצמו), עוד זאת צ"ע, דהרי אפי"כ לפרש כן בלישנא קמא אדגרא ש"משתכלה" הוא סוף י"מ ההדלקה, ודוחק לומר שגם בזה נחלקו לישנא קמא ובתרא, אי "משתכלה" בדוקא הוא או לסימנא. ועוד, שהרי הגרי"ז עצמו שיעור בהר"א אלא בהמצוה, שצריך שתהא דולקת עד שתכלה, ועפ"ז, במדליק באמצע הזמן – אינו נתן שמן אלא עד שתכלה (מעתיקי שמועה שם). קונטרס המועדים ע' לו. – ולהעיר שכבר קדמו המג"א בסי' תרע"ב סק"ב. וראה לקמן בפנים (בלגיון הבא בעז"ה). ואי"כ איך אפ"ל שהוא לסימנא בעלמא ואינו תלוי בזמן שכלתה רגל בפועל, והכוונה – חצי שעה. ובלא"ה, גם לסברתי י"ל להשיטות שתחילת ההדלקה בשקיעה"ח, משתנה הפי' בהסימן שבגמ', והוא קרוב לשעה. ודו"ק.

16 באג"ק שם כתב שהוא בהתאם למחלוקת באם להדליק לפני מעריב או לאחר. אבל ראה לקמן בפנים (בלגיון הבא בעז"ה) בארוכה, באופן החשבון, שהוא בכדי שידלקו הנרות חצי שעה לאחר צאה"כ. ועפ"ז י"ל שהוא גם בהתאם להדעה שזמנה בצאה"כ. וראה בארוכה לקמן הערה 31.

17 וככ"כ בלוח הני"ל, שנקט כעיקר הדין, למרות שמנהגו באופן אחר – ולדוגמא: העדר הישיבה בסוכה בשעת הגשמים; חובת שינה בסוכה,

המצוה (לכמה דעות), עיי"ש. וכ"כ במשנ"ב (סתרי"ב בה"ל ד"ה לא מאחרים), דלהסברא שדעת הרמב"ם להדליק בתחילת שקיעה (ראה הערה 9), צ"ל שזמנה חצי שעה מתחילת שקיעה. לאידך, בכ"מ כתבו שגם המדליקין בתחילת שקיעה יתנו שמן בכדי שידלקו חצי שעה לאחר צאה"כ (ראה בהנמ"כ בנטעי גבריאל פי"ג סק"יג). וצ"ע (**בחלקם**) אם הוא לחוש לדעת הסוברים שזמנה בצאה"כ, או **שלא"ע** סוף זמנה הוא חצי שעה לאחר צאה"כ.

אמנם, ראה לקמן בפנים (בלגיון הבא בעז"ה) בארוכה, שמדברי כ"ק אד"ש שמעמ דנקט בפטו"ט דלכו"ע סוף זמנה חצי שעה לאחר צאה"כ. ולהעיר מתשובת הגאונים (שבהערה 11) שכתבו "שעה או חצי שעה", והרי לדעתם – זמנה מתחילת השקיעה (ראה בהערה 10). ולכאוי מוכרח הוא מזה ש"יתמודאי" מתאחרים בשוק **אחרי** חשיכה משך זמן (רש"י ד"ה רגל – שבת כא, ב. ועוד), ובע"כ שהוא **לאחרי** צאה"כ, והרי מטעם זה הוכיחו בדעת הרמב"ם שזמנה מצאה"כ (כיון שכתב שמשתקע עד שתכלה הי"ז חצי שעה ומכיון ש"משתכלה" הוא לאחר שחשכה, בע"כ ש"משתקע" הוא בצאה"כ). ועוד הוכיחו מהפורש בכ"מ שבני"א הולכין בשוק עד די' מילין לאחר שקעה"ח (פסחים צד, א. וראה שנות אליהו שבת פי"ב מ"ז לזמן; משאי"כ אם נאמר בישראל והזמנים (שבהערה 9). [מש"כ בשו"ע אדה"י (או"ח סת"א ס"ה) שזמן כניסת האדם לביתו חצי שעה לפני צאה"כ – צ"ל הכוונה שמאז ראו לו שיכנס לביתו, באם הוא מהמקדימים. וראה הזמנים בהלכה ח"ב ע' תקסב הערה 41 באו"א].

ועפ"ז אין מחלוקת במציאות, ולכו"ע "כליא רגלא דתרמודאי" באותו זמן; משאי"כ אם נאמר שנחלקו אי הוי חצי שעה אחרי שקיעה"ח או חצי שעה אחר צאה"כ – דבר שקשה לסובלו. [אלא, שיי"מ שלדעת הגאונים "כליא רגלא דתרמודאי" **מיד עם חשיכה**, ממש"כ בתשובות (שבהערה 10) ש"מתאחרין לאחר כל בני אדם עד שחשיכה". ויש ליישב].

ואף שעדיין הי"ז מחלוקת במציאות, שלשיטת רבינו תם וסיעתו הי"ז חצי שעה לאחר צאה"כ **שלו** (ד' מיל אחר שקיעה"ח) – הרי, גם בדעת רבינו תם כתבו כו"כ, שמשערין בכ"מ לפי האופק שלו (ראה בהנמ"כ בהזמנים בהלכה ח"ב ע' פז). ועי' שפט ואילך. אבל בסדר הכנסת שבת, כנראה חולק ע"ז, וממשיך שהוא "יגד החוש". ועוד ועיקר, דאין הנדון דומה לנדו"ד כלל, כי המחלוקת בענין תכלה רגל מן השוק, חצי שעה לאחר צאה"כ דר"ת או הגאונים,

ה"ה. ובתשובות הגאונים (שבהערה הקודמת – סי' סה) חצי שעה או שעה. וראה משי"כ בזה בהזמנים בהלכה ח"ב ע' תקסב הערה 40.

12 כ"ה לשון הרמב"ם שבהערה הקודמת. ואולי דעתו כמ"ש בח"י הריטב"א (רי"מ) שבת כא, ב ש"משתכלה רגל מן השוק" הוא בכ"מ לפי ענינו. וכ"כ (באנציקלופדיא תלמודית ערך חנוכה ע' שח. קונטרס המועדים ע' לו) בשם הגרי"ז מבריסק. וראה התוועדות תשד"מ ח"ב ע' 689 דכ"ה משמעות **פטו"ט הסוגיא**. וראה הזמנים בהלכה שם ע' תקסד (ושם ע' תקסג הערה 42, שבארוחת חיים ה"ל חנוכה סט"ו כתב "או יותר מעט"). בני בינה (שבהערה 6) ע' רסו. ישראל והזמנים ע' דש.

[ולהעיר ממש"כ בחידושי מהרצ"א חנוכה כמ"פ (הובא בנטעי גבריאל חנוכה פל"א סק"ג) ששיעור חצי שעה הוא שעה זמנית. ועפ"ז כתב שז"כ הרמב"ם "או יותר". ובנטעי גבריאל (שם) הוסיף עוד לפרש עפ"ז מנהגו (דלקמן בפנים) שידלקו הנרות חמשים מינוט שהוא מטעם הני"ל. אבל, באג"ק ע' קנג (דלקמן בפנים) מבואר אופן אחר. 13 פרטי הדעות בזה – נסמנו באנציקלופדיא תלמודית ערך חנוכה ע' שח ואילך. 14 כני"ל הערה 10.

15 ולפי"ז נצטרך לומר ששיעור "חצי שעה" שבדברי הרי"ף והרמב"ם (שבהערה 11) – היינו למר כדאית ל"י ולמר כדאית ל"י, דלהשיטות שהתחלת זמנה בתחלת שקיעה – הי"ז חצי שעה לאחר שקיעה"ח, ובפרט דאפושיל פלוגתא לא מפשינן (אלא, שעפ"ז הי"ז מחלוקת במציאות, שנחלקו מתי כלה רגל מן השוק, חצי שעה אחר שקיעה, או חצי שעה אחר צאה"כ. וצ"ע).

בגוף הענין באופן חשבון החצי שעה לשיטה זו שזמנה בתחילת שקיעה – שקוי"ט בהזמנים בהלכה ח"ב ע' תקסג. ולהעיר מלשון הטור "מסוף שקיעה"ח עד חצי שעה **מן הלילה**" (ולא כתב בקצרה "מסוף שקיעה"ח עד חצי שעה אחרי"), ובאם נפרש לדעתו "סוף שקיעה" לאו היינו צאה"כ (וכדעת הראשונים שזמנה בסוף שקיעה ולא בצאה"כ – ראה בהנמ"כ בהערה 6, נמצא שכונת הטור שזמנה הרבה יותר מחצי שעה, כי שיעור דחצי שעה הוא "י"מ הלילה". [ולהעיר מהשקוי"ט בדעת הטור בה"ל שבת (או"ח סר"א) אי ס"ל כשיטת הגאונים, או כר"ת וסיעתו – ראה ב"י ובי"ח (שם). וראה בקונטרס בני בינה (שבהערה הני"ל) ע' רסד]. שוב מצאתי בשו"ת ארץ צבי (סי' קכא) ר"ל להשיטות שזמנה בתחילת שקיעה, אם מאחר אחר חצי שעה מתחילת שקיעה אינו מקיים

איתא להדיא שהמחמיר להדליק בתחלת השקיעה עליו להוסיף שמן באופן שידלקו הנרות חצי שעה אחר צאה כ"כ²⁶ ועוד זאת, שהרי מנהגנו להדליק "בין מנחה למעריב" ("היום יום" כ"ה כסלו. ספר המנהגים – חב"ד מנהגי חנוכה. לקו"ש חט"ו ע' 537). ואם איתא, דקיי"ל להלכה שזמנה בתחילת שקיעה, עדיפא הו"ל למימר שמנהגנו להדליק בתחילת השקיעה²⁷. ובע"כ שהוא מטעם אחר לגמרי, והוא שנחלקו האחרונים²⁸ במי שדרכו להתפלל מעריב תמיד בזמנו בצאת הכוכבים (כמנהגנו^{28*}), והרי זמן הדלקת נ"ח הוא ג"כ בצאה"כ (להשו"ע וסייעתו), איזה מהן יקדים. ובכדי להימנע ממחלוקת זו נהגו בפועל להדליק לפני זמן מעריב, בכדי שלא להיכנס לפלגותא הנ"ל²⁹. ומכאן, שאדרבה **עיקר** זמנה בצאת הכוכבים^{29*}.

וכן יוצא מפורש ממש"כ כ"ק אד"ש (אג"ק שם) בטעם מנהגנו לדייק שידלקו הנרות חמשים מינוט שהוא מטעם "שישנם דעות חלוקות בזמן ההדלקה אם הוא קודם תפלת מעריב או לאחריו, לכן מהדרין לעשות כשתי הדעות, היינו להדליק לאחר תפלת מנחה ובאופן שיהי' שמן בנרות כדי כל השיעור לאחר מעריב". ולכאורה עדיפא הו"ל למימר, שמנהגנו הוא בהתאם להדיעה שזמנה בשקיעת החמה, ומהדרין שידלקו הנרות חצי שעה אחר צאה"כ לחוש לדעה שזמנה בצאה"כ³⁰. ועל כרחך לומר, שאין מקום לספק, שבנוגע למעשה ס"ל שזמנה בצאה"כ, אלא שמכיון שבשעת צאה"כ ישנה "התנגשות" עם תפילת מעריב, **לכן** מקדימין להדליק לפני³¹ (אבל באופן שיספיק עד חצי שעה לאחר צאה"כ^{31*}).

דאחר השקיעה מיד מתחיל בין השמשות, כותב "וכן פסק הפרי"ח לאו"ח סי' תרע"ב". והרי דברי הפרי"ח מוסבים ביחס להדלקת נ"ח, ופוסק להלכה שזמנה מתחילת השקיעה¹⁸. ומכאן, שגם לדעת אדה"ז זמנה בתחילת שקיעה, ואמטו להכי, כתבו בלוח כולל חב"ד בפשיטות, דיש לזוהר שידלקו הנרות חצי שעה אחר שקיעת החמה.

ובפרט, שבדורות האחרונים נתפשטה ההוראה להדליק בתחילת שקיעה דוקא, בהתאם לדעת הגאונים, ע"פ דברי הפרי"ח (הני"ל), הגרי"א¹⁹, ערוך השלחן (על אתר) ועוד²⁰. וכן המנהג בכ"מ, הן אצל המקובלים (מישיבת בית אל)²¹, והן אצל הפרושים האשכנזים²², וגם אצל כמה מאחבניי הספרדים²³. ובהתאם לזה, מובן בפשטות משי"כ כ"ק אד"ש "צ"ע מה קשה לו בזה", כיון שלהלכה למעשה נקטינן כשיטה זו.

דחיית סברא הנ"ל: זמן ההדלקה לידון

בצאת הכוכבים

ב. אלא, שכ"ז איננו שווה לי, דאת"ל כן שמנהגנו להלכה להדליק בתחילת שקיעה ע"פ דעת הגאונים דנקטינן כותביהו, הרי כל כי האי הו"ל לפרושי בהדיא, ולא בא הכתוב לסתום אלא לפרש, ולא נתפרש בשום מקום שלידון קיי"ל להלכה שזמנו בתחילת השקיעה²⁴.

[ואף גם הפוסקים הנ"ל שכתבו להדליק בתחילת השקיעה ונתפשט המנהג כן בכ"מ, כנ"ל – הרי בכמה מהנ"ל מפורש שזהו **לחומרא** לצאת דעת הסוברים שעיקר זמנה בתחילת השקיעה²⁵, אבל מני"ל להקל בנוגע לשיעור כמות השמן. ואדרבה – בכ"מ

ערבית קודם (ראה התוועדות השמי"ח ח"ב ע' 90 הערה 22 (בנוגע לזמן הדלקה (בבה"כ) כשנוסעים לציון כ"ק אדמו"ר (מוהרי"צ) ני"ע). שערי הלכה ומנהג – הוספות ומילואים ע' קסא (הערות לסי' נר אהרן ע"ד מנהגים)). וי"ל שהוא הכוונה בהתוועדות השמי"ח ח"ב ע' 128, דומנה בזמן ערבית.

(29*) ראה התוועדות השמי"ח ח"ב ע' 128, דומנה בזמן ערבית. הקדמות.

(30) וכמ"ש עדי"ז בשו"ת ארץ צבי (שבעה ע"ד).

(31) ועפ"ז מובן מה שמציין למשני"ב ר"ס תרע"ב, ששם מבואר להדליק בתחילת שקיעה, בכדי שלא להיכנס לחששא הנ"ל בשאלת הקדמת ההדלקה או תפלת ערבית. [ומה שמציין ל"פמ"ג סתרי"ב א"א סק"ג] ול"סדר הכנסת שבת שבסי רבינו הזק"ן – ית' לקמן בהערות בגליון הבא בעז"ה].

ויש לקשר להשקו"ט בנוגע לבדיקת חמץ ותפלת ערבית איזה מהן קודם, אלא שבנוגע לבדיקת חמץ **א"פ** להקדים לפני צאה"כ. [ודא"ו: צל"ע טובא משי"כ באג"ק ח"ב ע' שדמ, שמנהגנו בבדיקת חמץ **תמיד** לאחר תפלת ערבית, ולאורך בלקו"ש ח"ה ע' 434 כשמתפללים ערבית ביחידות, המנהג לבדוק בין מנחה לערבית. ושאלתי לגדולים וטובים ואין פותר. ובשערי הלכה ומנהג ח"ב ע' פב העתיקו ב' ההוראות הנ"ל בחזקא מחתא מבלי להעיר שלכאוי מילי סתראי ניהו. וצ"ע].

(31*) והנה, לכאורה הכוונה שמכיון שמקדימין להדליק (מצד השקו"ט אודות זמן תפלת ערבית והדלקת נ"ח איזה מהן קודם), נהגו כבר להקדים ולהדליק בתחילת שקיעה, כיון שעיי"ז "הרווחוני" (**בד"ק אגב**) להשיטות שמן ההדלקה בשקיעה"י

שבאמת צ"ע שלא ציין לסי' רסא – בדיני בין השמשות. והרי לכמה שיטות מדליקין בצאה"כ של שיטת הגאונים – ראה בהנסמן בהזמנים בהלכה שם הערה 37 (ושקו"ט בסברא – שם ע' תקנט). נטעי גבריאל חנוכה פי"ג בתחילתו. ושי"ו. ובדו"ח, אכן פירוש "מששתקע" שלא כרגיל, ושערי סברות לא ננעלו. וראה לקמן הערה 33.

(25) ולדוגמא, בשו"ת ארץ צבי שבעה ע"ד 15.

(26) ראה לעיל הערה הנ"ל.

(27) אף שכ"ה בלוח כולל חב"ד שמנהגנו להדליק **אחר שקיעה** בין מנחה למעריב. אבל, מסתבר שאי"ז עיקר הענין. - והנה בהערות למנהגי חנוכה מציי"ן כ"ק אד"ש ל"טושו"ע סתרי"ב וני"כ. ולי"פ בזה בתרי אנפי: דכוונתו להשקו"ט בזמן תחילת ההדלקה, שקעה"ח או צאה"כ (שדנו בזה נ"י"כ השי"ע אלו – פרי"ח, ביאור הגרי"א, משני"ב (בבה"ל), ערה"ש (ועוד) לסימן הנ"ל), או יאמר שכוונתו להשקו"ט בנוגע להקדמת תפלת ערבית להדלקת נ"ח (שקו"ט בזה – מגי"א, בה"ש, שע"ת, פמ"ג (בא"א), משני"ב (ועוד) לסימן הנ"ל). ומסתבר יותר, שהכוונה כפי אופן הבי' מכמה טעמים, ובעיקר – מחמת הלשון "בין מנחה למעריב". [אבל, להעיר שכצ"ח הנ"ל מציינו בסה"מ מלוקט ח"ב ע' כה הערה 5 ביחס לזמן תחילת ההדלקה].

(28) ראה בהמצויין לעיל הערה 27. ונסמנו הדעות בזה ובארוכה בישראל והזמנים ע' שה ואילך.

(28*) ראה שו"ת אדה"ז סי' בסופו שבדורות האחרונים נהגו להחמיר להתפלל ערבית בזמנה.

(29) כן העלה המשני"ב (סתרי"ב בבה"ל ד"ה לא מאחרים) – ולהעיר, שבנתאחד עד זמן מעריב, הכריע כ"ק אד"ש כדעת רוב הפוסקים שיש להתפלל

ועוד.
(18) וראה בהערות לסדר הכנסת שבת שבקובץ תפארת יהודה קלמן ע' 401 ע"ד הוכחת הפרי"ח, ומקורו.

ויש להעיר שבקונטרס דבי שמשא העלה הפרי"ח **שלא** להדליק בתחילת השקיעה, דשרגא בטיהרא מאי אהני. וצ"ע.

עוד צל"ע, מה שציין אדה"ז לפר"ח בסי' תרע"ב, אף שמקומו ובארוכה בסי' רסא, וכמצויין בפרי"ח בסי' תרע"ב גופא.

(19) שקו"ט בדעת הגרי"א – ראה בהנסמן בישראל והזמנים ע' חצר. פסקי תשובות סרע"ב הערה 2. ועוד.

(20) רשימה מלאה של הסוברים שזמנה מתחילת שקיעה – ראה בהנסמן בהזמנים בהלכה ח"ב ע' תקס.

(21) בהתאם למשי"כ הפע"ח (שער החנוכה פי"ד) י"כ או היא מדת לילה – ראה בהזמנים בהלכה שם הערה 34. וכן י"ל בהמבואר בדא"ח, שנינין להאיר את ה**חושך** (סה"מ מלוקט ח"ב ע' יח. ושי"נ). וכן משמע מהמבואר (נסמנו שם ע' זו הערה 4) בהחילוק בין נ"ח לנר שבת, שגר שבת הוא קודם השקיעה, ונ"ח משתקע החמה, ומשמע (קצת) שהכוונה לתחילת שקיעה. אבל ראה לקמן בפנים (סי"ב) שבסה"מ תרע"ח איתא להדיא שהוא בסוף שקיעה.

(22) ראה הזמנים בהלכה שם הערה 35.

(23) הזמנים בהלכה שם.
(24) ומשי"כ בסדר הכנסת שבת מדברי הפרי"ח – לא נחית אדה"ז שם להלכות הדלקת נ"ח, ולא העתיק כ"א דעת הפרי"ח בפירוש "מששתקע החמה" (בד"כ) שהוא תחילת שקיעה (וראה לעיל הערה 18,

שבת, דבי עסיק בסדר הכנסת שבת שם³⁴.
ועוד זאת, דגם אי נימא דזמן הדלקה בתחילת שקיעה"ח,
מני"ש ששיעור יחצי שעה" שבפוסקים קא גס לשיטה זו. והרי
לא כתבו כן כ"א ביחס לצאה"כ, וצ"ע לחדש כן מעצמנו³⁵.
והדא קושיא לדוכתא, במשי"כ בלוח כולל חבי"ד שצ"ל שמן
שידלקו עד חצי שעה אחר שקיעה"ח, ותגובת כ"ק אד"ש" צ"ע
מה קשה לו בזה", אף שלהלכה קיי"ל שזמנה בצאה"כ, וא"כ צ"ל
שמן כדי ח"ש אחר צאה"כ, וכמפורש בפוסקים. וית' אי"ה בגליון
הבא.

הערה 41 שמשך זמן ערבית 20 דקות, עיי"ש שהביא
סימוכין לשיעור חצי שעה (משך זמן ערבית ע"פ
מנחות לו, א) בצירוף זמן ביה"ש). אבל, עפ"י צ"ע
הציון במכתב הנ"ל לסדר הכנסת שבת. ומחזורתא
כדמעיקרא, שהחשבון הוא ע"פ השיעור משקיעה"ח
עד ח"ש לאחר צאה"כ, ושלאר המחלוקת בנוגע
לתפילת ערבית אי קודמת לני"ח, מקדימין להדליק
מתחילת שקיעה. ויש להוסיף בזה, דהרי י"א שזמן
ערבית (כרע"ת כמה מהראשונים – שהרי כ"ז רק
בהלכה פניה). ועפ"י אסור במלאכה כיון ששקעה
החמה (סדר היום סדר תפילת מנחה), וא"כ ברצוה
להקדים עליו להדליק מ"ד בתחלת שקיעה – לפני
שמגיע זמן ערבית. ויש לדחות.

32) ראה לעיל הערה 6. אבל, אין לומר
שהכוונה לסוף שקיעה ראשונה (ג' רבעי מיל לפני
צאה"כ) כרע"ת כמה מהראשונים – שהרי כ"ז רק
לדעת ר"ת וסיעתו, אבל לדידן דנקטינן כשיטת
הגאונים, צ"ל להיניח צאה"כ.

33) אף שדברי התוס' הנ"ל אליבא דשיטת ר"ת
קיימא – ראה לעיל הערה 24. וי"ל, שבתוס' הנ"ל
מוכיח בפי' "משתשקע החמה" גבי ני"ח, שהכוונה
לסוף שקיעה "דאי בתחילת שקיעה עדיין הוא יום
גדול והוא שרגא בטיהרא". אלא, שעל יסוד זה מוכח
גם בנוגע לזמן ביה"ש, ובה"ש לא ס"ל כוותי, כפי
שנ"י בארוכה בסדר הכנסת שבת בטעמי הדבר.
ועפ"י יומתק שמציין דוקא לתוס' הנ"ל, דשם
הוכיחו כן ביחס להדלקת ני"ח מצד עצמו וע"פ
סברא (דאליה הי"ז שרגא בטיהרא), ואי"ז שי"ך
להפלוגתא בזמן ביה"ש (משא"כ במק"א) (תנוד"ה
מנין – זבחים נו, א) (ועוד), שלא כתבו כ"א בנוגע
ל"לשון" "משתשקע". (אלא, שבנוגע הסברא ד"שרגא
בטיהרא" יש חולקין. – וראה בהזמנים בהלכה ח"ב
ע"י תקנת (ושם ע"י תקנת הערה 16) שקו"ט מהו עיקר
טעמו של ר"ת – דיוק הלשון או הסברא).

34) ראה לעיל הערה 21. ואף שבכ"מ מצוינו
בד"א"ח ביאור הענין שלא ע"פ הלכה ושלא כמנהגו
[ומה: תקיעה בשופר של יעל פשוט (לקו"ט נצבים
מ, סע"א); טהרת נדה במים חיים דוקא (שם שלא
מב, ב); ת"ח צריך שיהא בו שמינית שבשמינית
(הוספת לתורה אור קק, א. וראה בהנשמן באי"ק
ח"א ע"י רפח. וראה ג"כ שיחת שמות ביה"ש תרצ"ב);
נוסח "אור חדש על ציון תאיר" (שם שיה"ש כ, ב);
אמירת לשם יחוד לפני כל מצוה (שם דרושים לרי"ה
נה, ג), והוא מכיון שספרי דא"ח אינם ספרי פסקי
דינים (ראה לקו"ט לוי"צ אג"ק ע"י שה. אג"ק כ"ק
אד"ש ח"ט ע"י קסה. ועוד) מי"מ **מסתבר יותר** לומר
שה"א אליבא דהלכתא.

34) ראה הערה 33. לעיל הערה 14.
35) ראה לעיל הערה 15 בארוכה.

ומפורש יותר בר"ה מצותה משתשקע החמה תרע"ח
(סה"מ תרע"ח ע"י קיב – הובא בד"ה הנ"ל תשל"ח (סה"מ
מלוקט ח"ב ע"י כה הערה 5)) שמשתשקע החמה – "זהו בסוף
השקיעה [היינו צאה"כ – מגי"א ר"ס תרע"ב³²] וכמ"ש התוס'
במנחות ד"כ ע"ב ד"ה נפסלי"כ³³. ומבואר, שנקט בפשטות
כסת"מ השו"ע ונו"כ שזמנה בצאת הכוכבים³³. ולפי"ז צ"ל,
שבציונו של אדה"ז בסדר הכנסת שבת לפר"ח הלכות חנוכה, לא
התכוין להורות הלכה כמלותו בנוגע לזמן הדלקת ני"ח, כ"א ביחס
לזמן ביה"ש שזמנה בתחילת שקיעה (ונפסק"מ בנוגע להכנסת

(וע"ד משי"כ במש"ב שבהערה הקודמת). ומה"ט
"מדייקין שידלקו הנרות חמשים מינוט לכל
הפחות", כשיעור שמתחילת שקיעה עד חצי שעה
לאחר צאה"כ (אופן החשבון – בגליון הבא בעז"ה).
[ובא"ו"א קצת, שנקט זמן הכי מוקדם שאפשר
להדליק – שקיעה"ח (ורק **בטרוז** יש מי שאומר
ש) יכול להדליק מפלה"מ ולמעלה – שו"ע א"ח
סתע"ב ס"א. ולהעיר משר"ע אדה"ז סתפ"ט ס"כ
שהעיקר כהאומרים שמפלה"מ אינו חשוב כשלא
אלא לענין תפלה. אלא, שעפ"י צ"ע הלשון
"חמשים מינוט לכל הפחות"].

אמנם, עדיין צ"ע עיקר הלשון "שיהי" שמן בנרות
כדי כל השיעור לאחר **מעריב**, אילו "מירוחים"
עיי"ז לצאת ידי הסוברים שיש להקדים מעריב לפני.
והדברים תמוהים, דהרי לא נחלקו כ"א איזה מהן
קודם מצד דיני **קדימה** (תדיר ושאינו תדיר; שלא
ישכח [להתפלל או להדליק]; הקדמת דאורייתא
לדרבנן, **וכו"ב**, **ומשמעות** הדברים, שהוא דין
בזמן ההדלקה שצ"ל לפני או לאחר תפלת ערבית.
אבל, יש להעיר שבי"ה בנוגע להקדמת מנחה לפני
ההדלקה (בעיי"ש), שהוא דין בההדלקה שצ"ל לאחר
מנחה כמו שתמיד קודם להדלקת המנחה (שע"ת
ופמ"ג סתע"ט – הובא בהערות למנהגי חנוכה
שבסי' המנהגים). ויש להעיר מהלשון במכתב זה
נופא: "מיהדרין... להדליק אחר תפלת מנחה" (ולא
כתב **"לפני תפלת ערבית"**). [ולהעיר, שבמנורה
הדליקו מפלה"מ ואי"ך (ראה בסה"מ מלוקט ח"ב ע"י
זו הערה 12. ושי"ט), אף שבתוכה מקפידין שיהי
משתשקע החמה (וכמבואר בחסידות (ראה בסה"מ
מלוקט שם. ושי"ט) בטעם החילוק ביניהם). ונחלקו
הראשונים אי כשרה **בלילה**, ועפ"י כשטמאה
המנורה ודאי הדליקה אחר צאה"כ (ראה בהנשמן
באנצקלופדיא תלמודית ערך הדלקת המנורה ע"י
סטו). וכן להעיר, שבמנחות לו, אף **משמע** זמן
התחלת תפילת ערבית הוא אחרי משתשקע לפני
שתכלה, ואכ"מ].

ומצוינו בכ"מ, שלאחר שחיבו להקדים (מצד
דיני קדימה), נעשה עיקר זמנו כך. ולדומא: בנוגע
לספח"ע, **שראו** להקדים תפלת ערבית לפני (שו"ע
אדה"ז סתכ"ט ס"ט"ז), והוא מצד דיני קדימה, ועכ"ז
כתב אדה"ז (שם סכ"ז) שימ"ד שנתחלקה התפלה
בקדיש שלאחרי **חל עלינו מצות ספירה**". ולי"פ
דאכתי לא מטא זמני עד שיתפלל (אף **דמותר**
לספור קודם תפלת ערבית (שם סט"ז)). [ועדיין
(בא"ו"א קצת): מותר לשתות קודם התפלה בשבת
ויו"ט, ואי"ך לקדש לפני, "כיון שעדיין לא הגיע זמנו
שאין קדוש אלא במקום סעודה וסמך לה, והרי
א"פ"פ לו לאכול כלום קודם תפלת השחר" (שו"ע
אדה"ז ספ"ט ס"ו). ועוד כו"ב]. ועפ"י י"ל שבנדו"ד,
להדעות שצריך להקדים והתפלל ערבית, לא הגיע
זמנו עד לאחר ערבית.

ועפ"י צ"ל עוד, דמה שיהי נר **דלוק** לאחר
מעריב, הי"ז כאלו נדלק או, וע"ד שכתבו הפוסקים
בענין הקדמת ההדלקה מפלה"מ (בעיי"ש) – ראה
שו"ת תרומת הדשן (סי' קג – הובא ברמ"א א"ח
סתע"ט ובנו"כ) ד"עיקר מצות נר חנוכה אינה
בשעת הדלקה מבעוד יום אלא **בשהי הדלקה**
שלאחר חשיכה היא קיום המצוה, וההדלקה
מבעו"י היא הכשר מצוה. וכע"ז הוא בשר"ע אדה"ז
סר"ג ס"א (לגבי נרות שבת) שיההדלקה היא
התחלה והכנה למצוה זו" (אבל, שם כתב שהמצוה
היא ההנאה לאורה, וכ"ז ל"ש בנדו"ד – בנרות
חנוכה). וראה בפמ"ג (א"ח סר"ג בא"א סק"י"א)
שבמצות ני"ח המצוה נמשכת כל הזמן גם לאחר
ההדלקה. ובחי"ר ר"ח הלוי על הרמב"ם (הלכות ביאת
המקדש פ"ט הי"ז) מבאר עדי"ז במנורת המקדש,
שאין המצוה עצם ההדלקה, אלא שיהי הנרות
דולקים. אמנם, במקור חיים (סתע"ט סק"י"א) מחלק
בין נרות המקדש, שמצותן שיהיו דולקים, לנרות
חנוכה שמצותה מעשה ההדלקה. ומצאתי בבה"ג
(הלכות חנוכה), שכבנתה קודם שקיעה"ח הדר
מדליק לה "משום שכתבנו בלא זמנה", ומשמע
מדבריו שאם לא כבתה אינו מחויב לחזור
ולהדליקה, אף שנדלקה שלא בזמנה (ראה בהגות
בן ארי' – בבה"ג הוצאת מכון ירושלים תשנ"ב –
שתמה בזה, עיי"ש), כיון שנדלקה לשם מצות חנוכה,
וסגי בזה שדולקת במשך זמן המצוה [ושאינו עשית
שהיתה דולקת שמכבה ומדליקה לשם מצוה (שבת
כב, ב) כיון שלא הי' ניכר שההדלקה לשם מצוה,
משא"כ בנדו"ד – **סמוך** לשקיעה"ח (ראה עדי"ז בחי'
הרשב"א שבת כא, ב)]. ושוב מצאתי בשם הגר"י
מבריסק (קונטרס המועדים ע"י לח) שהוכיח ממסכת
סופרים (פ"י הי"ד) שיש להדליק לפני משתשקע
החמה, בכדי שיהי דלוק, ולא מעשה ההדלקה. ועדי"ז
להעיר שבד"א"ח (אוה"ת ח"ה ע"י תקמ. סה"מ
תרנ"ד ע"י צו. תרי"ע ע"י סג) הקשו במס' סופרים הנ"ל
(ושם הביאו כן מסי טור ברקת הל' חנוכה. וצ"ע),
והרי ני"ח זמנה **אחרי** שקיעת החמה דוקא, עיי"ש
הביאור ע"פ דא"ח]. ומבואר דגם זמן ההדלקה
היינו מה שיהי דלוק, ולא מעשה ההדלקה. ועדי"ז
י"ל בנדו"ד. **ועכ"פ**, **גם זה נראה עד כמה**
מדויקים דברי רבותינו נשיאנו גם בסגנון הלשון,
שהם בהתאם לעומקה של הלכה. ואכ"מ.

[ואת"ל כן, יש לומר עוד וליישב מה שאינו
מוכן במכתב הנ"ל, דלכאורה כיון שחשבון "חמשים
מינוט" הוא ע"פ השיעור משקיעה"ח ועד חצי שעה
אחר צאה"כ (וכדלקמן במכתב) – בגליון הבא
בעז"ה, אי"כ העיקר חסר מן הספר, דהוי"ל להזכיר
ע"ד הדעות שמדליקין בתחילת שקיעה. ולהנ"ל י"ל,
דא"ח"ש שאי"ז שי"ך לשיטה זו כלל, וחשבון "חמשים
מינוט" הוא משך זמן תפילת ערבית וחצי שעה
לאחמ"כ (ראה עדי"ז בהזמנים בהלכה ח"ד ע"י תקא